

Paradigma'nın Gündemindekiler

Kant, Saf Aklın Eleştirisi

G. Steiner, Babil'den Sonra: Dilin ve Tercümenin Boyutları

Joseph Rouse, Bilgi ve İktidar/Bilimin Politik Felsefesine Doğru

M. Sheikh, İslâm Felsefesi Terimleri Sözlüğü

Robert A. Nisbet, Sosyolojik Gelenek

Hugh J. Silverman, Tekstüalitelere

Ralph Waldo Emerson / Denemeler ve Konuşmalar

W. T. Jones, Batı Felsefesi Tarihi (III, IV ve V. Cilt)

Dermont Moran, Fenomenolojiye Giriş

Paul Ricoeur, Yorumların Çatışması (II. cilt)

Bryan Magee, Wagner ve Felsefe

Brian Davies

Din Felsefesine Giriş

Din Felsefesine Giriş

Yazarı

Brian Davies

Özgün Adı

An Introduction to the Philosophy of Religion

Türkçesi

Fatih Taştan

Editörler

Erhan Kuçlu - Hüseyin Damak

Bu kitabın Türkçe yayın hakları **Oxford University Press'** den alınmıştır. **Paradigma Yayıncılık'a** aittir; hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın fotokopi ve bilgisayar dahil hiçbir elektronik ya da mekanik araçla yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

1. Baskı, Eylül 2011

Dizgi-Mizanpaj

Hülya Aşkın-Bilen

Kapak

Bakış Grafik

Baskı

Bayrak Matbaacılık

Davutpaşa Cad. No. 14/2 MB İş Merkezi-Topkapı/İstanbul

ISBN: 978-975-7819-74-5

105. *Paradigma kitabı*

Paradigma Felsefe Serisi: 7

1. *Felsefe*; 2. *İnanç*; 3. *Tanrı*;
4. *Tanrı'nın Varlığına İlişkin Argümanlar*;
5. *Ahlak ve Din*; 6. *Mucize*;
7. *Ezelîyet-Ebedîyet*.

PARADİGMA YAYINCILIK

Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.

Yücer Han No: 42/3-5 – 34110

Cağaloğlu/İSTANBUL

Tel : (0 212) 528 19 28

Faks : (0 212) 526 81 52

www.paradigmakitap.com

info@paradigmakitap.com

Brian Davies

Din Felsefesine Giriş

Türkçesi
Fatih Taştan

 Paradigma
İstanbul 2011

İçindekiler

Teşekkür	XI
Giriş	1
1 Felsefe ve Dinî İnanç	3
2 Tanrı Hakkında Konuşmak	27
3 Tanrı ve Kötülük	43
4 Ontolojik Argüman	71
5 Kozmolojik Argüman	93
6 Tasarı Argümanı	117
7 Tecrübe ve Tanrı	147
8 Ezelîyet ve Ebedîyet	171
9 Ahlâk ve Din	205
10 Mucize	231
11 Ölümden Sonraki Hayat	259
Bibliyografya	287

*Peter Geach, Elizabeth Anscombe,
Gareth Moore ve James Sadowsky'e*

Teşekkür

Bir grup arkadaşım bu kitabın çatısını oluşturan dokümanları yorumlama nezaketini gösterdiler. Özellikle Elizabeth Anscombe, Peter Geach, Paul Helm, Herbert McCabe, Hugo Meynell, Alan Ryan, James Sadowsky, Stephen Salter, Richard Swinburne, Simon Tugwell, K. V. Wilkes, Christopher Williams ve Mark Wynn'a teşekkür etmek benim için bir borçtur. Bu insanlardan hiçbiri elinizdeki kitabın içeriği ile birebir mutabık kabul edilmemelidir. Fakat onlar yaptıkları önerilerle mümkün olandan daha iyi bir metin ortaya koymama yardımcı oldular. Kitabın basımı konusunda gösterdiği mükemmel editörlük dolayısıyla Jean van Altena'ya da teşekkür ediyorum.

*Blackfriars
Oxford*

Giriş

Din felsefesinin ne olduğunu söylemek zordur. Onu “din hakkında felsefe yapmak” diye tanımlamak mümkün ise de insanlar felsefenin ve dinin doğası hakkında farklı fikirlere sahip olduğu için böyle bir tanım beraberinde bazı sakıncalar taşır. Günümüzde din felsefesi felsefenin çok hızlı gelişen bir dalıdır. Otuz yıl öncesine kadar din felsefesi uzmanı sayısı son derece az idi. Fakat bugün sayıları oldukça çoktur ve bu kişiler hatırı sayılır yayınlar yapmaktadırlar. Onların çoğu kendisini din felsefecisi olarak tanımlayacaktır. Fakat buradan hareketle “din felsefesi”ni kolayca tanımlayabileceğimiz sonucuna ulaşmak biraz acelecilik olur. Din felsefesi söz gelişimi kimyanın nakıştan ayrıldığı gibi diğerlerinden ayrılabilen bir disiplini değildir.

Bu kitapta “din felsefesi”ni tanımlamak gibi riskli bir işe girişmiyorum. Amacım geleneksel olarak din felsefesinin alanına girdiği düşünülen bazı meselelere giriş seviyesinde bir bakış sunmaktır. Söz konusu meselelerin en önemlisi Tanrı’nın varlığıdır. Aşağıda okuyacağınız metnin büyükçe bir kısmı Tanrı’nın varlığı ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan meselelere hasredilmiştir. Fakat ben, ahlâk ile din arasındaki ilişki, mucize kavramı ve ölümden sonraki hayat gibi meseleleri de ele alıyorum.

Kendi görüşlerimin kitap ilerledikçe belirginleşmesi kaçınılmazdır, zira herhangi bir felsefi meseleyi taraf tutmaksızın ya da öyle yapıyormuş gibi görünmeksizin ele almak çok zordur. Fakat okuyucuların kendi taraflarını belirlemelerine yardımcı olacak şe-

kilde yazmaya çalıştım. Ayrıca okuyucuların ya hiç sahip olmadıkları ya da çok az felsefi alt yapıya sahip oldukları varsayımından hareketle yazmaya çalıştım. Dolayısıyla, bu kitap din felsefesi ile ilk defa tanışan kişiler için yazılmış temel bir giriş kitabıdır. Kitabın sonundaki bibliyografyanın ele alınan meseleleri daha ileri noktalara taşıma hususunda okuyuculara yardım edeceğini umuyorum.

Burada tartıştıklarımın çok daha fazlasını din felsefesi başlığı altında toplamak mümkündür. Örneğin din hakkındaki karşılaştırmalı çalışmalardan doğan meselelerin yanı sıra belirli dinlere has farklı inançlardan kaynaklanan meseleler de mevcuttur. Ne var ki din felsefesi hakkında eksiksiz bir inceleme uzun ve karmaşık olacaktır. Giriş mahiyetindeki bir kitapta ise bunun için yeterli yer yoktur. Öyle ya da böyle bir yerden başlamak gerekmektedir.

Elinizdeki metin Oxford Üniversitesi Yayınevi tarafından 1982 yılında yayınlanan metnin ciddi bir şekilde gözden geçirilmiş halidir. Aslına bakılırsa benden söz konusu metnin ikinci baskısını hazırlamam istenmiş idi fakat sonuçta — eski metinden bazı kısımlar varlığını korumakla birlikte — yeni bir kitap yazmış oldum. Catherine Clarke ve Oxford Üniversitesi Yayınevine tamamlanmış ürünü bekleme sabrı gösterdikleri için müteşekkirim. 1982’de basılan metnin hocalarım Dan Williams, Illyd Trethowan ve Simon Tugwell’e ithaf edilmişti. Söz konusu ithaf o zaman için son derece uygundu, fakat yeni baskıyı ithaf ettiğim isimler o zamandan beri gördüğüm destek ve yardımı yansıtmaktadır.

1

Felsefe ve Dinî İnanç

Dinî inanç açısından felsefenin rolü ne olmalıdır? İnsanlar felsefeyi ve dini oluşturan şeyin ne olduğu hususunda farklı fikirlere sahip bulundukları için bu soruyu cevaplamak çok zordur. Yine de geleneksel bir cevaptan bahsedilebilir. Buna göre, felsefe dinî inançların kabul etmeye değer olup olmadıklarını anlamada bize yardımcı olmaktadır.¹ Burada şöyle bir düşünce söz konusudur: filozoflar bazı özel dinî inançları seçip “bu inanç rasyonel olarak savunulabilir mi?” veya “bu inanç herhangi bir delille desteklenebilir ya da bir kanıta dayandırılabilir mi?” şeklindeki soruları sorabilirler. Bu tip soruların arkasında dinî inançların doğru ya da yanlış olduğu ve onların doğruluk ve yanlışlığının entelektüel seviyede ortaya konabileceği veya tartışılabileceği yönündeki bir varsayım yatmaktadır.

Bu varsayım doğru mudur? Aşağıda ifade edileceklerin büyük bir bölümü Tanrı’nın varlığı hakkındaki argümanlarla ilişkilidir. Bu noktada — en azından Tanrı’ya inanma ile ilgili olarak — söz konusu varsayımın yanlış olduğunun kimileri tarafından iddia edildiğini daha sözün başındayken söylemekte fayda var. Niçin? Verilen

¹ Karş. Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach ve David Basinger, *Reason and Religious Belief* (Oxford and New York, 1991), s. 8, “Din felsefesi dinî inançları analiz etmeye ve kritik bir şekilde değerlendirmeye yönelik bir çabadır.”

cevaplardan biri, “Tanrı vardır” (God exists) veya “bir Tanrı vardır” (there is a God) önermelerinin anlamsız olduğu ve bunları savunmanın ya da reddetmenin mümkün olmadığı iddiasındadır. Dolayısıyla, Tanrı’ya inanmak *ne doğru ne de yanlış*tır. Diğer cevap ise, “Tanrı vardır” veya “bir Tanrı vardır” önermeleri mükemmel bir şekilde anlamlı olsalar bile Tanrı’ya inananlar bu inançlarının aklî bazda doğrulanabilir olduğunu göstermek zorunda değildirler demektir. Dilerseniz biz de din felsefesi araştırmamıza bu yaklaşımlara bir göz atmak suretiyle başlayalım.

Doğrulama ve Tanrı

Yukarıda işaret edilen cevaplardan ilkinin anlamak bakımından 1920’lerde Viyana’da Moritz Schlick (1882–1936) adlı bir yazarın etrafında toplanarak adından söz ettiren ünlü bir felsefeciler grubunun çalışmalarına işaret edebiliriz. Bu grup Viyana Çevresi olarak adlandırılmıştır. Grupta Otto Neurath (1882–1945), Fredrich Waismann (1896–1959) ve Rudolf Carnap (1891–1970) gibi isimler yer alıyordu. Bu kişiler doğrulama ilkesi (*verification principle*) adıyla ünlenen anlam teorisini kendisinden aldıklarını iddia ettikleri Ludwig Wittgenstein’den (1889–1951) etkilenmiş ve bu ilkeden oldukça keskin ve geniş kapsamlı sonuçlar çıkarmışlardır.

Viyana çevresini oluşturan düşünürler anlamlı önermelerin iki gruba ayrıldığını iddia etmiştir. İlk grupta matematiksel ifadeler (örneğin, “ $2+2=4$ ” gibi), totolojiler (örneğin “bütün kediler kedir” gibi) ve mantıksal olarak zorunlu ifadeler (örneğin, “bir şey hem P hem $\sim P$ olamaz” gibi) bulunur. İkinci grupta, duyular ve özellikle fizik, kimya, biyoloji gibi bilimlerde kullanılan yöntemler vasıtasıyla doğrulanabilen olgu önermeleri vardır. Böylece Viyana Çevresi anlamı tecrübenin yanına yerleştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de meşhur bir felsefî geleneğe dayanmıştır. Söz konusu düşünce İskoç filozof David Hume’un düşünceleriyle fiili bir uyum arz eder. “Eğer”, demektir Hume, “elimize ilâhiyat veya metafizik okulunun bir kitabını alırsak şöyle bir soru sorabiliriz; *Bu, nice-lik veya sayı ile ilgili bir akıl yürütmeyi içeriyor mu?* Hayır. *Peki, bu, olgusal gerçeklik veya varlıkla ilgili tecrübi bir akıl yürütmeyi içeriyor mu?*

Hayır. Öyleyse onu ateşe atın: Çünkü o sadece safsata ve illüzyondan behsetmektedir.”²

Doğrulama ilkesi, Viyana çevresinin temsil ettiği ve etkisi altına aldığı düşünce okuluna sonraki aşamada ismini veren mantıkçı pozitivistin en ayırt edici doktrini olmuştur. Fakat söz konusu ilke her zaman aynı şekilde ifade edilmemiştir. Bazı erken formülasyonlar bunu “önergelerle” ilgili bir ilke olarak kabul etmiştir. Daha sonraki formülasyonların ise bazıları ‘ifadelere’ (statements) bazıları da ‘cümlelere’ (sentences) atıfta bulunmuştur. Keza, doğrulama ilkesinin “zayıf” ve “güçlü” denilen versiyonları arasında bir ayırım yapılmıştır. Neticede zayıf versiyon daha popüler olmuştur. Söz konusu versiyon (matematiksel ifadeleri, totolojileri ve mantığın hakikatlerini unutarak) bir ifadenin ancak ve ancak duyu tecrübesi tarafından bir şekilde doğrulanabilmesi halinde olgusal ve anlamlı olacağını savunur. Fakat mantıkçı pozitivistin ilk günlerinde doğrulama ilkesinin en çok rağbet gören biçimi yukarıda güçlü olarak nitelendirdiğimiz versiyondur. Waismann bunu şöyle dile getirir: “Bir sözü söyleyen kişi, bu sözü hangi koşullar altında doğru ve hangi koşullar altında yanlış diye nitelendireceğini bilmelidir. Eğer o, bu koşulları tespit edemiyorsa ne söylediğini bilmiyor demektir. Sonuç alıcı bir şekilde doğrulanamayan bir ifade başka hiçbir şekilde doğrulanamaz. O herhangi bir anlamdan tamamen yoksundur.”³

Doğrulama ilkesinin tarihi burada detaylarına inemeyeceğimiz kadar karmaşıktır. Fakat bu ilkeyi savunanlara göre ilkenin içeriğinin tümünün Tanrı’nın varlığına inancı ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu kaydedebiliriz. Örnek olarak Carnap’ı alalım. Carnap’a göre, ‘Tanrı kelimesi metafizik kullanımı itibarıyla tecrübe alanını aşan bir şeye işaret etmektedir. Kelime fizik bir varlığa veya fizik bir varlıkta içkin spiritüel bir varlığa yapacağı atıftan kasıtlı olarak yoksun bırakılmıştır. Kendisine farklı bir anlam da yüklenmediğinden

² David Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding*, ed. L. A. Selby-Bigge (3. baskı, Oxford, 1975), 165. Hume’u okuyanlar, kendi eseri *Enquiry*’nin bizzat kendi kabulü gereğince ateşe atılması gerektiğini pekâlâ öne sürebilirler. Zira bu kitabın ateşten kurtulmak için gerekli koşulları karşılaması bir hayli zordur.

³ Friedrich Waismann, “Logische Analyse des Wahrscheinlichkeitsbegriffs”, *Erkenntnis*, I (1930-1).

anlamsız olmaktadır.”⁴ Tanrı’nın varlığı ile ilgili mantıkçı pozitivist açıklamalardan bir diğeri A. J. Ayer’in, *Dil, Doğruluk ve Mantık* [*Language Truth and Logic*] adlı kitabında bulunabilir. “Tanrı terimi”, der Ayer,

metafizik bir terimdir. Eğer “tanrı” metafizik bir terim ise, bir Tanrı’nın varlığı ihtimal dâhilinde bile olamaz. Zira “Tanrı vardır” demek ne doğru ne de yanlış olan metafizik bir ifade inşa etmek demektir. Aynı kritere göre, aşkın bir Tanrı’nın varlığını tasvir etmeyi amaçlayan hiçbir cümlelerin gerçek bir anlamı olamaz.⁵

Ayer’in bu pasajda sadece Tanrı’nın varlığını inkâr etmekle kalmadığına, Tanrı’nın varlığı problemini de yok saydığına dikkat ediniz. Onun ve Carnap’ın düşüncesini şöyle özetleyebiliriz: Tanrı’nın varlığını deneysel araştırmalar vasıtasıyla ortaya koymadığımız sürece “Tanrı vardır” demek anlamsızdır. Kanıtı adım adım sıralayacak olursak; (1) Tanrı’nın varlığını deneysel olarak doğrulayamazsak “Tanrı vardır” ifadesinin herhangi bir anlamı olamaz, (2) Tanrı’nın varlığını deneysel olarak doğrulayamayız, (3) o halde “bir Tanrı vardır” ifadesi anlamsızdır.

Yanlışlama ve Tanrı

Bu noktada, az önce işaret edilen anlayışla ilişkisi bulunan kimi düşüncelere kısaca değinmemiz gerekir. Buna Antony Flew ismiyle başlayabiliriz. Flew ile birlikte vurgu doğrulamadan yanlışlamaya kaymıştır. Doğrulama ilkesine göre, doğrulanmaları mümkün olmadığından “Tanrı vardır” ifadesi de dâhil olmak üzere bütün dinî ifadeler anlamsızdır. Flew ilkeyi bu biçimiyle desteklemez fakat “Teoloji ve Yanlışlama”⁶ adlı çalışmasında belli bazı dinî önermele-

⁴ A. J. Ayer (ed), *Logical Positivism*, (Glencoe, Ill., 1959), s. 63.

⁵ A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic* (2. baskı, Londra, 1946), s. 115. I. Baskı, 1936. Burada referans olarak 2. baskı kullanılmıştır.

⁶ Antony Flew, “Theology and Falsification”, Basill Mitchehell (ed.), *The Philosophy of Religion* (Londra 1971) içinde yeniden basılmıştır.

rinin sırf kendilerine muhalefet eden duyu tecrübeleri bulunmadığı için şüphe konusu edilip edilemeyeceğini sorar.

Flew “mesel” (parable) adını verdiği şeye atıfta bulunarak başlar.⁷ İki araştırmacı ormanda bir bahçeye rastlar. Birinci araştırmacı bu bahçenin bakımıyla ilgilenen görünmez bir bahçıvanın var olduğunu savunmakta, diğeri ise bu düşünceyi kabul etmemektedir. Bir bahçıvanın var olup olmadığını kontrol etmek için (gözetleme, av köpeği ve elektrikli çit kullanmak gibi) birçok teste başvururlar. Bahçıvanın var olduğunu göstermek bakımından bütün testler başarısızlığa uğramasına rağmen birinci araştırmacı bahçıvanın varlığına olan inancını korumakta ve şöyle demektedir: “İz bırakmayan, gürültü yapmayan bir bahçıvan vardır ve bu bahçıvan çok sevdiği bahçeyi kontrol etmek için gizlice gelmektedir.”⁸ İkinci araştırmacı bu düşünceyi reddetmekte ve bir bahçıvanın varlığı ile yokluğu arasında bir fark bulunmadığını söylemektedir.

Bu noktada Flew, mesel adını verdiği şeyi dinî ifadelere uygular. Dinî inanç sahibi kişiler bir takım iddialarda bulunurlar. Sözgeçlimi “insanları seven bir Tanrı vardır” derler. Fakat açıkça görüldüğü üzere onlar bu iddialarının aleyhindeki herhangi bir şeyi kabul etmek istemezler. Söz konusu iddialar yanlışlanamaz gibi görünmektedir. Şu halde bunlar gerçek iddialar mıdır? Flew bir dogmatik gibi davranmaz ve olamayacaklarını söylemez. Fakat bu konuda şüphelerinin olduğu da açıktır. “Sofistike dindar insanlar”, der Flew, “sadece kendi teolojik iddiaları ve açıklamalarının aleyhindeki ve bilfiil gerçekleşmiş olan şeyleri değil, aynı zamanda, gerçekleşmesi muhtemel olan şeyleri de reddetme eğilimindedirler. Bunu yaptıkları sürece, sözde açıklamaları son derece yapmacık, görünürdeki iddiaları da anlamsız kalacaktır.”⁹ Flew bu pasajda duyu tecrübesine dayalı bir yanlışlamadan bahsetmez. Ne var ki zihninden geçen bu olduğu mâkul bir şekilde tahmin edilebilir. Yukarıda bah-

⁷ Flew’in “mesel” kavramının kaynağı John Wisdom’ın “Tanrılar”ıdır. Bu kavram, John Wisdom’ın *Logic and Language*, böl. I, (Oxford, 1951) ve *Philosophy and Psychoanalysis* (Oxford, 1953)’deki yazılarında bulunabilir.

⁸ Mitchell (ed.), *Philosophy of Religion*, s. 13.

⁹ a.g.e., s. 21.

çıvanın var olup olmadığını kontrol etmek için zikrettiği testlerin tamamı “duyusal” testler diye adlandırılabilir. Flew’in bahçıvan örneğinden yola çıkacak olursak, yanlışlama meselesini ortaya atarken Tanrı’nın varlığı probleminin onun zihninde önemli bir yer tuttuğunu açık bir biçimde görürüz. Flew Tanrı’ya inananların bu inançlarına karşıt duyu tecrübelerini kabul etmek istemediklerini varsayıyor ve bu tavrın sözkonusu inancı anlaşılabilir olmaktan çıkarıp çıkarmadığını ya da içerikten yoksun bırakıp bırakmadığını merak ediyor gibidir.

Doğrulama, Yanlışlama ve Tanrı

Öyleyse bu noktada ne söylememiz gerekir? “Tanrı vardır” ifadesi doğrulanamadığı veya yanlışlanamadığı için anlamsız mıdır?

Bu konuyla ilgili olarak Carnap, Ayer ve Flew gibi yazarların lehinde güçlü bir nokta vardır şüphesiz. Buna göre, bizler doğrulama ve yanlışlamayı anlamlı ile anlamsız birbirinden ayırmanın yolları olarak telakki ederiz. Şimdi sizlere köpeğimin parlak bir felsefeci olduğunu söylersem bu sözümün anlamlı olup olmadığı hususunda tereddüt yaşadınız şüphesiz; tâ ki ben köpeğin bu iddiasına (eğlenceli) anlam veren davranışı hakkında ilgili bir şeye işaret edinceye kadar. Şu durumda da benzer bir tereddütü yaşadınız haklı olarak; (a) Salı günü, “Çarşamba günü yağmur yağacak” diyorum, (b) Perşembe gününe kadar yağmur yağmıyor, (c) Perşembe günü, “Salı günü haklıydım” diye ısrar ediyorum.

Carnap, Ayer ve Flew’ün söylediklerinin lehine dikkat çekilebilecek bir diğer husus şöyle bir slogan biçiminde dile getirilebilir: “Tanrı hakkındaki konuşmalar *ilk bakışta* anlaşılmaz gözükmektedir.” Bununla, Tanrı hakkında söylenen birçok şeyin insanlara muğlâk ve hatta akıl almaz gibi gelebileceğini kastediyorum. Temel dil bilgisine sahip hiç kimse “Afrika’da filler vardır” veya “İngiltere başbakanı genel seçim çağrısında bulundu” gibi cümleleri anlamakta zorluk çekmeyecektir. Fakat çoğu kişi “Tanrı aşkındır” veya “Tanrı içkindir” gibi cümlelerle karşılaşınca söylenmek istenen şeyin ne olduğunu anlayamayacaktır. Son derece açık ve anlaşılır ol-

masına rağmen sadece sınırlı sayıdaki kişiler tarafından anlaşılan ifadelerin bulunduğu açıktır. Mesela fizikçiler ve diğer uzman bilim adamlarınca kabul edilen muhtelif ifadelerde aynı durum sözkonusudur. Fakat Tanrı hakkındaki konuşmalar yalnızca seçilmiş uzmanların yaptığı bir şey değildir. Bu konuşma türü genelde herkes için önem taşıyan bir şey olarak takdim edilmekte ve her türden insanın dilinde dolaşmaktadır. Tanrı hakkında konuşmanın örnekleriyle karşılaşanların kendilerini denizin ortasında buldukları bir gerçektir. Bunu anlayacakmış gibi görünmemektedirler. Onların hayal gücünden ya da buna benzer bir şeyden yoksun oldukları söylenebilir. Fakat bir şeyi tasavvur etmek demek o şeyin bir resmini yapabilmek demektir. Oysaki Tanrı'nın resmedilebilir bir şey olması düşünülemez.

İmdi bu hususları kabul etmek bir şeydir, bu bölümde şimdiye kadar adı geçen yazarların Tanrı'nın var olamayacağını ortaya koymak adına gereken her şeyi yaptıklarını düşünmek ise farklı bir şeydir. Bahsi geçen yazarların söylediklerini eleştirel bir gözle ele aldığımız vakit, böyle bir şey yapmadıkları hemen ve net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Öncelikle, şu ana kadar atıfta bulunduğumuz yazarların benimsiyor göründükleri bir öncüle meydan okuyabiliriz. Onlara göre, "Tanrı'nın varlığı mümkün müdür?" sorusunu yöneltirken sorabileceğimiz tek şey Tanrı'nın var olup olmadığıdır. Bu gayet haklı olarak reddedebileceğimiz bir düşüncedir. Neden? Çünkü bu, bir tezin hakikaten doğru olup olmadığını tartışmadan önce, o tezin doğruluğunun ihtimal dâhilinde olduğunun gösterilmesinin gerektiği gibi hiç de mâkul olmayan bir varsayıma dayanır. Modern mantıkçıların gayet iyi bildiği gibi, bir tezin muhtemelen doğru olduğunu kanıtlamak, söz konusu tezin gerçekten doğru olduğuna inanmanın nedenlerine ilişkin bir inceleme yapılmaksızın son derece zor olabilir. Bir tezin kesinlikle doğru olduğunun ispatlanması aynı zamanda o tezin doğruluğunun ihtimal dâhilinde olduğunun kanıtlanması demektir. Bu nedenle, bir tezin doğruluğunun imkân ve ihtimal dâhilinde olup olmadığı hususunda önceden bir endişeye kapılmaksızın insanların bir teze inanma gerekçeleri üzerinde kafa yorabilir. Bu da, Tanrı'nın var olup olmayabileceği sorusuyla cebel-